

Ryszard ZAJĄCZKOWSKI

POLSKA, AMERYKA, TEATR

Książka Kazimierza Brauna *Listy na Babilon. Pisma przypomniane i odszukane*¹ ukazała się z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin autora. Na tę liczącą ponad pięćset stron publikację złożyło się trzydzieści pięć różnych tekstów, głównie wspomnieniowych, dotyczących najnowszej historii Polski, wyreżyserowanych przedstawień teatralnych i telewizyjnych oraz ludzi związanych z teatrem. Justyna Hoffman-Wiśniewska w obszernym wstępie poświęconym dokonaniom jubilata scharakteryzowała go w następujący sposób: „Kazimierz Braun stał się synonimem teatralnej awangardy w zawodowym teatrze. Jest człowiekiem teatru w rozumieniu Leona Schillera: inscenizator, reżyser, pisarz, scenarzysta, eseista, tłumacz, teoretyk i historyk teatru, także autor tekstów dramaturgicznych, także profesor. To stanowczo za wiele, by mu darować, jak na warunki polskie, więc żyje, pracuje, tworzy w Stanach Zjednoczonych. Nie tyle z własnego wyboru, co z konieczności” (s. 8). Braun dobrze jest znany w środowiskach teatralnych i naukowych. Przed wyjazdem z Polski w roku 1985 wykładał na Uniwersytecie Wrocławskim oraz w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej w Kra-

kowie. Pracował też na różnych stanowiskach w teatrach Gdańska, Warszawy, Krakowa, Łodzi, Torunia, a wreszcie Lublina i Wrocławia. W Lublinie w latach 1967-1975 prowadził Teatr im. Juliusza Osterwy, a we Wrocławiu Teatr Współczesny. Wrocławski okres Brauna został szczególnie zauważony za granicą, na przykład w Stanach Zjednoczonych. W liście rekomendacyjnym profesora Richarda Schechnera z New York University znalazła się następująca opinia: „W Polsce Braun był przez dziesięć lat dyrektorem Teatru Współczesnego we Wrocławiu (1975-1984) – teatru, który niewątpliwie sytuuje się na tym samym poziomie co Cricot 2 Kantora i Laboratorium Grotowskiego. Dziesięć lat jego dyktowania przypadło na wspaniały okres w dziejach polskiej kultury” (s. 479 – tłum. R. Z.). Braun znany jest też jako autor ponad trzydziestu książek, kilkuset artykułów z dziedziny historii i teorii teatru, utworów dramatycznych, a nawet poezji, opowiadań i powieści. Od lat również reżyseruje. Pod jego kierunkiem zostało zrealizowanych z górą sto czterdzieści przedstawień w teatrach Polski, Stanów Zjednoczonych, Kanady i Irlandii. Lista dokonań Brauna udokumentowana (tylko częściowo) w książce jest doprawdy imponująca. Niewątpliwym walorem publikacji jest to, że stanowi ona przegląd bogatych zainteresowań autora, choć nie udało się w niej zasygnali-

¹ Kazimierz Braun, *Listy na Babilon. Pisma przypomniane i odszukane. Księga Jubileuszowa*, Tarnowska Fundacja Kultury–Wydawnictwo Kontekst, Poznań–Tarnów 2007, ss. 504.

zować wszystkich zagadnień, które pozostają w polu jego uwagi. Z jednej strony praca daje bogaty materiał dokumentacyjno-wspomnieniowy, z drugiej zachęca do tego, aby sięgnąć po inne teksty autora powstałe w ciągu ostatniego półwiecza. Dopiero bowiem w tym kontekście można zrozumieć jej zróżnicowanie tematyczne i objętość.

Bliska aktywności reżyserskiej i naukowej Kazimierza Brauna jest zwłaszcza klasyka polska i obca. Braun szczególnie ceni Norwida (notabene do wiersza *Klaskaniem mając obrzękłe prawice...* nawiązuje tytuł książki), któremu poświęcił dwie rozprawy usytuowane na początku publikacji. Zainteresowania twórczością autora *Vade-mecum* towarzyszą mu przynajmniej od czasu studiów polonistycznych w Poznaniu. Wkrótce stał się zarówno badaczem, jak i reżyserem skomplikowanej, nie dającej się zasufladkować twórczości wielkiego romantyka. Od początku lat sześćdziesiątych, kiedy rozpoczął działalność reżyserską, Braun wystawiał sztuki Norwida, a zarazem pisał artykuły o jego dramatach. Najważniejsze z nich znalazły się w klasycznej już książce *Cypriana Norwida teatr bez teatru*², w której pokazał, jak wyraźnie teatralna jest wyobraźnia Norwida, jak wysoce poetycki jest jego teatr, jak bardzo sztuki pisarza ożywają na scenie, wreszcie – jak żywioł dramaturgiczny przenika całą twórczość autora *Pierścienia Wielkiej-Damy*. Scenariusz spektaklu telewizyjnego *Rzecz o Norwidzie z jego słów utkana*³ to również efekt długiej i dogłębnej lektury Norwida. W latach siedemdziesiątych Braun był też reżyserem sztuk Różewicza (którego poglądy, zwłaszcza na kwestię odnowy teatru, podzielał), a długa znajomość z poetą owocowała wywiadem-rzeką *Języki tea-*

*tru*⁴. Jako reżyser Braun bardzo chętnie sięga do klasyki polskiej i obcej, a więc także po utwory Mickiewicza, Wyspiańskiego, Witkacego, Gombrowicza, Mrożka, Becketta, Szekspira, Camusa, Joyce'a, Brechta i innych, łącząc zawsze przeszłość z teraźniejszością, odwołując się do tradycji, by podejmować tematykę współczesną. Zamieszczona w książce dokumentacja pozwala zorientować się w dokonaniach reżyserskich Brauna. Najważniejsze z nich to *Nosorożec* Ionesco wystawiony w jednym z czołowych teatrów amerykańskich The Guthrie w Minneapolis, *Szewcy* Witkacego w znakomitym The Odyssey Theater w Los Angeles, czy *Bullai Mhartain* Seana Mac Carthai-gha, prezentowany w Project Arts Center Theater. Lista sztuk reżyserowanych przez profesora za granicą jest oczywiście znacznie dłuższa. Braun popularyzuje tam polskich autorów, jak Różewicz, Witkacy, Mrozek, Jasieński. W niektórych przypadkach (np. Różewicza *Odejścia głodomora* i *Przyrostu naturalnego* czy Jasieńskiego *Balu manekinów*) reżyser był też tłumaczem polskich sztuk na angielski. Gdy mówimy o przedstawieniach Brauna, nie wystarczy wspominać tylko o spektaklach. Jest to teatr obejmujący rozleglejsze obszary. W odniesieniu do swej aktywności na polu teatralnym Braun używa określenia „teatr wspólnoty”, które ma długą historię i różne znaczenia. Określa na przykład ustanowienie specjalnych więzi między szerokim gronem ludzi zaangażowanych w tworzenie przedstawienia teatralnego, ale też wspólnotę aktora z widzem, czyli szczególną strukturę ich kontaktu, w której pojawiają się różne środki wyrazu oraz powstaje pewien styl. Temu zagadnieniu poświęcona została też książka zatytułowana właśnie *Teatr wspólnoty*⁵, w której ten nowy typ teatru autor prze-

² PIW, Warszawa 1971.

³ Bernardinum, Pelplin 1996.

⁴ Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1989.

⁵ Wydawnictwo Literackie, Kraków 1972.

ciwstawił teatrowi literatury oraz teatrowi inscenizacji.

Kazimierz Braun pracuje w teatrze i żyje teatrem, dlatego jego opracowania mają nie tylko walor naukowy, lecz także są świadectwem osobistych doświadczeń, rozmów i wspólnej pracy z wieloma ludźmi z różnych krajów aktywnymi w tej dziedzinie sztuki. W omawianej publikacji znajduje się wiele tekstów na temat historii teatru, zwłaszcza miejsc i przedstawień, które z różnych przyczyn autor uznał za ważne i zachował w pamięci. Ten nurt ma zresztą w zainteresowaniach Brauna długą tradycję znaczoną ważnymi książkami, takimi jak *Nowy teatr na świecie: 1960-1970*⁶, *Druga Reforma Teatru?*⁷, *Wielka Reforma Teatru w Europie*⁸, *Teatr polski 1939-1989. Obszary wolności – obszary zniewolenia*⁹, *Kieszonkowa historia teatru na świecie w XX wieku*¹⁰, *Kieszonkowa historia teatru polskiego*¹¹ czy wyjątkowa na polskim gruncie *Krótką historia teatru amerykańskiego*¹². Te bardzo erudycyjne prace przedstawiają istotne syntezy najnowszych dziejów teatru i w ostatnich latach stały się niezastąpionym źródłem wiedzy na temat ważnych zjawisk i postaci z tego obszaru, podejmują temat dróg rozwoju dramaturgii dwudziestego wieku i najważniejszych problemów współczesnego życia teatralnego.

Ważny nurt zagadnień w *Listach na Babilon* to problematyka działalności Brauna jako reżysera oraz inscenizatora. Pojawiają się w książce wspomnienia z czasów pracy w polskich teatrach, a tak-

że z okresu aktywności reżyserskiej za granicą. Pierwszym, nieśmiałym jeszcze zapisem doświadczeń w tej dziedzinie oraz obserwacji teatrów w różnych krajach są *Notatki reżysera*¹³, „brulionowe zapiski” z lat sześćdziesiątych, z okresu poznawania historii i współczesnych kierunków teatru oraz reżyserów działających w różnych krajach. W tym nurcie należałoby też odnotować książkę *Przestrzeń teatralna*¹⁴, omawiającą dzieje tej kategorii w historii teatru, jak też *Wprowadzenie do reżyserii*¹⁵ – podręcznik wyrosły z długiej praktyki autora i terminowania u mistrzów polskiego teatru, takich jak Bohdan Korzeniewski i Erwin Axer, a także za granicą.

Niektóre książki profesora doczekały się tłumaczeń na angielski, dzięki czemu popularyzują Polskę i jej kulturę. Dotyczy to takich pozycji, jak *A History of Polish Theater, 1939-1989: Spheres of Captivity and Freedom* (dwa wydania)¹⁶ oraz *A Concise History of Polish Theater from the Eleventh to the Twentieth Centuries* – pierwsza całościowa historia polskiego teatru w języku angielskim (prawie pięćset stron)¹⁷, powszechnie używana jako podręcznik. Braun jest też autorem *Theater Directing: Art, Ethics, Creativity*¹⁸ – szeroko wykorzystywanego podręcznika do reżyserii, w którym wiele miejsca poświęcono polskim reżyserom. Notabene od czasu do czasu na uniwersytecie stanowym w Buffalo można zapisać się do profesora na seminarium z historii teatru i dramatu polskiego.

Żywy i zajmujący jest też ukazany w książce obraz polskiego teatru w okresie rządów komunistycznych (często słabo

⁶ Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Toruń 1975.

⁷ Ossolineum, Wrocław 1979.

⁸ Ossolineum, Wrocław 1984.

⁹ Semper, Warszawa 1994.

¹⁰ Norbertinum, Lublin 2000.

¹¹ Norbertinum, Lublin 2003.

¹² Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2005.

¹³ Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1970.

¹⁴ PWN, Warszawa 1982.

¹⁵ Semper, Warszawa 1998.

¹⁶ Greenwood Press, Westport-London, 1996.

¹⁷ Mellen Press, Lewiston 2003.

¹⁸ Mellen Press, Lewiston 2000.

obecny w świadomości wielu widzów i badaczy), z wszechobecną i dotkliwą cenzurą, odgórnym, politycznie usankcjonowanym kształtowaniem repertuaru teatrów, inwigilacją i różnymi mechanizmami zwalczania osób niewygodnych dla władz. W jednym rozdziale zebrane zostały też pisane przez ponad dziesięć lat szkice wspomnieniowe o takich postaciach, jak Janusz Warmiński, Jerzy Grotowski, Tymon Terlecki, Kazimierz Dejmek, Irena Sławińska czy Tymoteusz Karpowicz. Każdy z tych esejów to portret niezwyklej osobowości ukazany na tle polskiego życia politycznego i teatralnego epoki. Jest w tych tekstach – jak zwykle u Brauna – spora doza erudycyjnych szczegółów spiętych jakimś rysem dominującym i rzuconych na tło skomplikowanych dziejów Polaków i polskiego teatru w czasach powojennych. Ten nurt pisarstwa jest zresztą bliski Braunowi i często przeplata się z uwagami na temat historii i teorii teatru, jego miejsca we współczesnym życiu społecznym. Jednym z pierwszych tego typu opracowań była książka *Nadmiar teatru*¹⁹ łącząca ciekawe wspomnienia z odległych miejsc (ze Stanów Zjednoczonych, z Japonii) z problemami życia teatralnego i etyki teatru. Uwzględnić tu należy również *Szki-ce o ludziach teatru*²⁰, w których znalazła się *Mała monografia Osterwy* (najwybitniejszego, zdaniem autora, reformatora sztuki aktorskiej) oraz dwanaście krótkich wspomnień o znanych polskich aktorach i reżyserach. Nurt wspomnieniowy pojawił się już zresztą wcześniej, zwłaszcza w *Rozdarłej kurtynie*²¹ – wywiadzie-rzece przeprowadzonym z Braunem przez Stanisława Beresia – jak też znalazł bardzo ciekawą kontynuację w kolejnej publikacji z 2008 roku *Dziesięć*

dni w PRL-u. Jako zapis pamiętnikarski książka ta jest przede wszystkim świadectwem oporu przeciw komunistycznemu zniewoleniu oraz ethosu polskiej patriotycznej inteligencji w okresie przedwojennym, a szczególnie po wojnie (np. piękny fragment na temat osobistych spotkań autora z Karolem Wojtyłą i niezwyklej moralnej siły oddziaływania „Wuja” na środowisko skupione w nieformalnej grupie studenckiej „Święta Lipka”).

W książce jubileuszowej nie mogło wreszcie zabraknąć świadectwa zatrudnień literackich Brauna. Zamieszczone w niej dwa dramaty (*WTC 9/11* oraz *Wieczorne przesłuchania*) to fragment jego twórczości obejmującej nie tylko teksty przeznaczone do wystawienia na scenie, ale również powieści i opowiadania (*Pomnik*²², *Pożegnanie z Alaską*²³, *Ptak na szczyłdach i inne opowiadania amerykańskie*²⁴, *Opowieść matki o Powstaniu Warszawskim*²⁵ czy *Dzień świadectwa – 2005*, powieści niekonwencjonalnie przypominającej Jana Pawła II). W ostatnich latach ukazały się *Sztuki o Polakach*²⁶ – zbiór dziesięciu utworów pisanych od lat osiemdziesiątych, a wystawianych często w podziemiu lub poza granicami Polski. Ich bohaterami są wybitni Polacy, jak na przykład Cyprian Norwid, Ignacy Paderewski, uczestnicy powstania warszawskiego czy aktorzy z okresu stanu wojennego. Dzięki swym sztukom Braun znany jest jako „portrecista wielkich Polek”, takich jak Helena Modrzejewska, Maria Skłodowska-Curie, Tamara Łempicka czy Pola Negri. Do głosu w tych sztukach dochodzi również trudna polska historia dziewiętnastego i dwudzie-

¹⁹ Czytelnik, Warszawa 1984.

²⁰ Semper, Warszawa 1996.

²¹ Aneks, Londyn 1993.

²² Instytut Literacki, Paryż 1989.

²³ Pax, Warszawa 1996.

²⁴ Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.

²⁵ Polska Fundacja Kulturalna, Buffalo 2004.

²⁶ Norbertinum, Lublin 2006.

tego wieku widziana zarówno z perspektywy kraju, jak i emigracji. Niektóre z nich były też reżyserowane przez Brauna i w wersji angielskiej wystawiane w Stanach Zjednoczonych, w Kanadzie oraz w Irlandii.

Listy na Babilon to świadectwo niełatwej polskiej historii powojennej oglądanej przez pryzmat teatru. Z osobistych wspomnień, doświadczeń i prac autora wyłania się ethos zmagania o godność człowieka i kultury na przekór zagrożeniom, jakie niosą ucisk polityczny oraz presja kulturowa. Interesujący jest obecny w tej publikacji wyraźny wątek amerykański związany z długoletnią pracą autora na Uniwersytecie Stanu Nowy Jork w Buffalo, jak również na innych uczelniach oraz w teatrach zawodowych i uniwersyteckich za oceanem, w odmiennych niż w Europie uwarunkowaniach kulturowych, organizacyjnych i mentalnych. „Gdy chodzi o otwarte podnoszenie walorów polskiego teatru i polskiego dramatu, Polska – jak zauważył amerykański krytyk

Mike Steele – nie ma głośniejszego bojownika niż Braun” (s. 231). Dodajmy, że profesor jest bardzo aktywny w środowiskach polonijnych, między innymi jako reżyser przedstawień teatralnych w polskich kościołach, organizator wykładów i inicjator odwiedzin polskich artystów w Stanach Zjednoczonych. Polakom poza granicami ojczyzny poświęcony jest w książce esej *Emigracja w sporze o istotę polskości* będący wypowiedzią autora na Kongresie Kultury w Warszawie 10 grudnia 2000 roku.

Ta pouczająca, bogato ilustrowana (ponad sto pięćdziesiąt zdjęć) i po prostu ciekawa książka przypomina, że „polskie elity ludzi twórczych i myślących są liczne i silne, że gdzieś poniżej czy ponad zgiełkiem i blichtrzem kultury masowej istnieje ogromna potrzeba kultury wysokiej, istnieje tęsknota za wartościami, które tylko w obrębie kultury mogą być tworzone i dzielone, mogą ubogacać życie narodu, życie każdego z nas” (s. 268).